

Un Ferratges en l’origen de la música cubana

I MARTÍ ROM

En una llibreria de vell de Barcelona, tot regirant, vaig trobar un llibre que em va cridar l’atenció: *“Los catalanes en América (Cuba)”* de Carlos Martí; havia estat editat a Barcelona, el 1918, per l’Editorial Minerva. Tenia l’esperança de trobar alguna altra informació de la nissaga dels Ferratges, possiblement del

“Antoni Ferratges Mesa, marquès de Mont-roig”

pare del primer Marquès de Mont-roig, de Ferran Ferratges Ballester. Vaig pagar el que calia i me’l vaig endur.

Al **“Ressò mont-roigenc”**, del número 67 al 82, vaig publicar setze capítols sobre aquesta nissaga dels Ferratges amb el títol de *“El Marquès de Mont-roig: a la recerca d’una ombra”*. Aquesta llarga història començava amb Joan Baptista Ferratges Jordi, notari i secretari de l’Ajuntament de Mont-roig (1790 a 1811), que es va casar a Sitges, el 1790, amb Bernarda Ballester Casañas. Aquest notari fou afusellat el 13 de juny de 1811 pel francesos, com a represàlia de l’atac, al coll de Balaguer, a un comboi d’aprovisionament a les tropes que assetjaven la ciutat de Tarragona. Va deixar dos fills i tres filles (Clara, Bernarda i Carme). El fill gran, Joaquim Ferratges Ballester, va morir el 1823 al fort de l’Oliva, a Tarragona, defensant la ciutat de les tropes dels *“Cent Mil Fills de Sant Lluís”* que volien, i ho aconseguiren, imposar

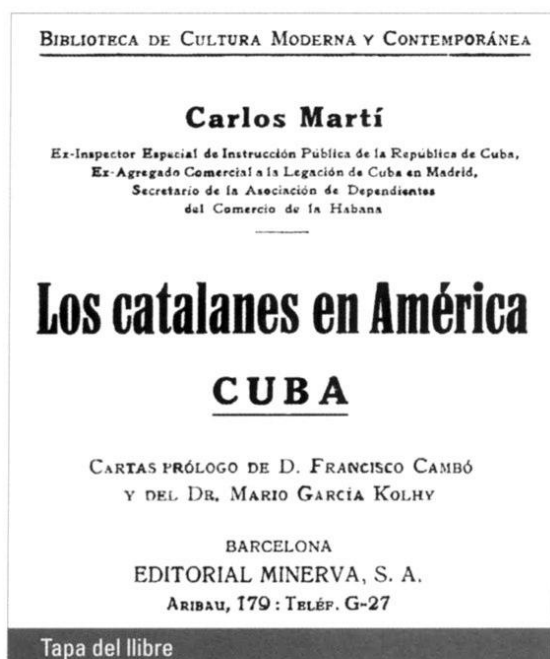
el regnat absolutista de Fernando VII. Amb tot això, ens trobem que sols quedava viu el fill petit del notari assassinat; era Ferran Ferratges Ballester, nascut a Mont-roig el 8 de juliol de 1809.

Ferran Ferratges Ballester, esperonat per la seva mare sitgetana, s’embarca en un veler per fer la dita *“carrera d’Amèrica”*. Mentre que els de Vilanova i la Geltrú emigraven a La Habana i rodalies, els de Sitges anaven tots a Santiago de Cuba i se’ls anomenava *“americanos”*. El viatge durava entre setanta i noranta dies, depenia dels vents i les calmes. Va fer aquest viatge el 1828. El 1826 Santiago tenia 26.738 habitants (9.302 blancs, 10.032 negres lliures i 7.404 esclaus). Allà es va casar, el 21 de juny de 1838, amb Magdalena Mesa Fàbregas, i al cap de dos anys van tenir un fill: Antoni Ferratges Mesa (13 de maig de 1840). Aquest seria nomenat, el 1887, Marquès de Mont-roig.

La sorpresa fou trobar que, a la pàg. 152 d’aquell llibre *“Los catalanes en América (Cuba)”* hi deia: *“Un catalán llamado Ferratges, fue quién siendo músico mayor de un regimiento desde los altos del Café La Venus, recoge las primeras notas de una comparsa que cantaban las mulatas María de la O y María de la Luz, denominada “El Cocoyé” y así quedaron fijadas en el pentagrama las notas y el compás de la hermosa, de la famosa Rumba criolla y del bolero oriental, gracias a la espontaneidad y repentismo de un músico catalán...”* Parlava d’un Ferratges i d’un cafè dit *“La Venus”* de Santiago de Cuba. I també en la pàg. 127 comentava que en el llibre *“Las Artes”*, del cubano esclarecido Laureano Fuentes, se ratifica que el maestro Ferratges, catalán, musicalizó la composición conocida por *El Cocoyé...*; i refereix que aquest esmenta que *El Cocoyé era una “miscelánea de cantos originales de los negros franceses que habían fomentado los cafetales...”*. Continua el llibre: *“De aquí nació la tumba francesa y el ensañador bolero oriental más tarde...”*

Calia cercar noves informacions. A Internet vaig trobar un web dedicat a *“El Café en Cuba”* que explicava que *“en 1836 en el Café La Venus, propiedad del catalán Ferratges, estaba el mayor Casamitjana, director de la Banda*

del Regimiento de Catalunya que el oír unos cantos de negros... de Carnaval, le inspiró una obra, entre "son" y "rumba," que compuso allí mismo y que hizo interpretar a la banda unos días después con gran éxito entre la concurrencia y con el rechazo de la aristocracia local a quien le supo mal elevar la música negra a la seriedad de un pentagrama...". Bé, aquesta informació ens explica que aquell Cafè era de Ferratges i qui va fer la primera adaptació d'aquella tonada popular sembla que era el

"mayor Casamitjana"; mentre que en aquell llibre anterior, tot i que també parlava del Cafè La Venus, anomenava Ferratges com a "músico mayor de un regimiento...". En qualsevol cas, sembla que aquest Ferratges hagi de ser "l'americano" mont-rogenic Ferran Ferratges Ballester resident a Santiago de Cuba des del 1828, i que tingué a veure amb aquest important episodi musical cubà, ja fos com a propietari del Cafè i/o músic que es fixà en aquella tonada popular.

Però, què és aquesta música de El Cocoyé? Acabem de llegir que era entre "son" y "rumba". Cercant d'altres informacions he pogut saber que a inicis del segle XIX havien arribat a Santiago de Cuba francesos que fugien dels aires revolucionaris de la veïna illa d'Haití i, amb ells, van portar els seus esclaus. Aquests, barrejats amb d'altres negres i mulats (fills de negres i blancs) lliures, es reunien en patis aïllats dels barris de Santiago per cantar vells

sons que procedien dels records que els seus avantpassats havien portat d'Àfrica (de Dahomey). Sempre es cantaven al so dels timbals (dits "tumbes", d'aquí treu el nom de "tumbes franceses") i sota els cocoters. Tot això passava a la barriada de "Los Hoyos", on predominaven els negres, i on també té el seu origen la famosa "conga", la "conga santiaguera".

Jorge Castellanos i Isabel Castellanos en el capítol "El negro en la música cubana," del llibre "Cultura afrocubana. Volum 4: Letras, Música, Arte," d'Ediciones Universal (Miami, Estats Units, 1994), que s'encapçala amb uns versos de Federico García Lorca: "Cuando llegue la luna nueva / iré a Santiago de Cuba..." a la pàgina 282 escriuen: "se fueron entremezclando los ritmos africanos con los europeos y criollos... hasta producir otros nuevos, decididamente mulatos... Del seno de las cofradías salieron a la luz pública, cada vez que se dejaba a los negros urbanos exteriorizar esas íntimas manifestaciones de su espíritu: por ejemplo las famosas comparsas del Día de Reyes y otras similares. En tales oportunidades la música afrocubana abandonaba en cerrado recinto... y se lanzaba a la calle, poniéndose en contacto con todos los demás sectores de la población... Hay evidencias de que, desde 1800, en Santiago de Cuba... se manifestaban habitualmente en las festividades de la ciudad..." Més endavant, a la pàg. 295, expliquen que "la contribución más famosa de la tumba francesa a la música popular cubana fue el cocoyé..." i comenten que el famós novel·lista Alejo Carpentier (per exemple, autor de "El siglo de las luces" del 1962), en el llibre "El músico que llevo dentro" del 1980, a la pàg. 134, refereix aquella mateixa anècdota citada abans del Cafè La Venus i del músic català Casamitjana; penso que deu correspondre a un article de títol "La música en Cuba" que havia publicat el 1946. Continuen escrivint: "la música de los negros se convertía en música cubana... aunque escrita por un catalán aplatanado... El Cocoyé de Casamitjana gustó tanto que devino himno local en la región santiaguera... Convirtiéndose en marcha de Carnaval..." I descriuen el seu origen, a la pàg. 296: "Las danzas de las tumbas francesas eran versiones transculturadas de bailes cortesanos de procedencia europea, como el minué y la contradanza francesa..."

En el llibre *"Solo de música cubana"* d'Olga Fernández, d'Editorial Abya Yala (2005), a la pàg. 129, s'explica que les congas dels carnivals de Santiago de Cuba, que s'inicien el 26 de juliol (Santa Anna), s'enceten amb la popular frase de *"Abre, que ahí viene el cocoyé."* I detalla que *"en la madrugada final de los Carnavales de 1836, Juan Casamitjana, entonces director de la Banda del Regimiento de Cataluña, vio pasar desde el balcón del Hotel Venus, frente a la Plaza de Armas, una comparsa dirigida por las célebres María de la O, del barrio del Tivoli, y María la Luz, de Los Hoyos, que llevaba como estribillo las coplas del cocoyé..."* També diu que més endavant el cocoyé *"cambio su estribillo primario por la sátira mordaz o la burlona advertencia..."* És a dir, que refereix la mateixa anècdota, només que ara concreta que fou per carnivals i que parla del *"Hotel Venus, frente a la Plaza de Armas."*

Paral·lela a la història del mont-roigenc *"americano"* Ferran Ferratges Ballester, el pare del que seria Marquès de Mont-roig, és la de Facund Bacardí Massó (Sitges, 1815 – Santiago de Cuba, 1885), el del famós rom. El 1828, igual que Ferran Ferratges Ballester, va obtenir llicència per anar a Santiago de Cuba, i es va dedicar al comerç de vins i licors. Després de molts intents, des del 1838, va aconseguir perfeccionar el procés de destil·lació de l'aiguardent de canya de sucre obtenint un rom molt més suau i lleuger. Una copla popular deia: *"Desengáñate Vicente, / que para estar gordo y sano, / hay que estar constante / con el BACARDÍ en la mano."*

El fill d'aquest industrial del rom, Emilio Bacardí Moreau, es va veure involucrat en una de les accions per aconseguir la independència de Cuba. En el conegut com *"levantamiento de Yara"* (octubre de 1868), impulsat per Carlos Manuel de Céspedes, un escamot de cubans, entre els quals hi havia Emilio Bacardí, va intentar ocupar el Palau de Govern de Santiago (desembre de 1868). L'acció va fracassar i, segons consta en les cròniques, aquest *"corrió peligro de muerte, cuando se vio acorralado en los portales del Café La Venus, aledaño a la Plaza de Armas (hoy Parque Céspedes), por los policías montados; quienes blandían sus sables furiosamente..."* Curiosament tornem a trobar aquell Café La Venus que havia estat de Ferran Ferratges Ballester. Totes aquestes informacions ens permeten aventurar que aquell local deuria ser

un lloc rellevant de Santiago de Cuba.

I qui era aquell Juan Casamitjana? Bé, doncs un músic nascut a Barcelona el 1805. El 1825 es trasllada a París on perfecciona els seus coneixements musicals. El 1832 va a viure a Santiago de Cuba on va dirigir (fins al 1857) aquella banda citada abans. Fins al 1866 dirigeix una escola de música. Després torna a Barcelona, on va dirigir sovint l'orquestra del Liceu. Va morir el 1881. He trobat que fou mestre d'aquell Laureano Fuentes (Matons) que, curiosament, vèiem abans quan citava Ferratges com el que va musicalitzar el cocoyé (!?).

Hem vist abans que, parlant del cocoyé, es diu que està emparentat amb el *"son cubano"*. Aquest és un gènere musical de l'Orient cubà. Es fa popular a finals del segle XIX als carnivals de Santiago i, des d'allí, s'expandeix a tota l'illa i després al Carib. D'ell neix l'anomenada *"salsa caribenya"*. Sembla que aquesta denominació no convenç gaire als cubans, doncs, quan els parles de *"salsa"* contesten que *"no, chico, la salsa es pa' lo fideos."*

El poeta cubà Nicolàs Guillén (1902-1989), va reivindicar la figura del negre cubà en alguns dels seus llibres; potser el més destacat sigui *"Motivos de Son"*. Aquests poemes es van publicar per primer cop al *"Diario de la Marina"* (abril del 1930). Curiosament, quan Federico García Lorca estava a La Habana, creuen els estudiosos, que els deuria llegir. Lorca havia arribat el 7 de març i, a finals de maig, va anar a Santiago de Cuba. L'últim poema del seu llibre *"Poeta en Nueva York"* és el *"Son de negros en Cuba"*: *"Cuando llegue la luna llena / iré a Santiago de Cuba. / Iré a Santiago. / En un coche de agua negra. / Iré a Santiago. / Cantarán los techos de palmera. / Iré a Santiago. / Cuando la palma quiere ser cigüeña. / Iré a Santiago. /..."*

García Lorca havia anat a Santiago a oferir una conferència (*"Mecánica de la nueva poesía"*). Es va allotjar a l'Hotel Venus.

En aquell llibre *"Solo de música cubana"* d'Olga Fernández s'hi deia que Casamitjana havia escoltat el cocoyé en un *"balcón del Hotel Venus"* el 1836. Gairebé cent anys després, al maig de 1930, s'hi va allotjar Lorca; possiblement en un edifici reformat que perpetuava aquell mític nom. Pocs mesos després, aquest edifici, va patir els efectes del terratrèmol del 3 de febrer de 1931 i es va enfonsar. L'anterior

terratrèmol important en intensitat fou el del 20 d'agost de 1852; a continuació, i fins al gener de 1853, hi va haver una terrible epidèmia de còlera que va produir una gran mortaldat; varen morir prop de 3.000 persones. Molts "*americanos*" de Santiago de Cuba varen decidir tornar als seus llocs d'origen, com la família Ferratges (1853); també ho va fer la família de Facund Bacar-

dí, retornant posteriorment a Cuba el 1857. Per Ferran Ferratges Ballester havien estat vint-i-quatre anys a Santiago de Cuba. Sabem que el 1856 ja vivien a Barcelona, al carrer Ample núm. 3.

Ferran Ferratges Ballester i el seu Cafè Venus, la música del cocoyé, la "*conga santiaguera*"; el son... García Lorca i dos terratrèmols. Un curiós camí celeste.